

Ders 14

Шарттуу, керек ыңгай (Şart ve gereklilik kipi)

Шарттуу ыңгай

(...-сА) – (...-sА)

Şart kipi, bir eylemin gerçekleşmesi için gerekli şartları belirtmekle yükümlüdür. Diğer kip türlerinden cümlede yargıyı tam bitirmemiş olması ve peşinden sonuç cümlesi gerektirmesi ile fark eder. Şart kipinin yargıyı tam bitirmemiş olması, onu sonuç cümlesine bağımlı kılar ve soru, zaman gibi cümlenin genel anlamını belirleyici esas yargı sonuç kısmında verilir. Şart kipinden sonra 2. tip şahıs ekleri gelir. Kırgız noktalama kurallarına göre şart cümlesinden sonra virgül koyulur.

(Fiil +сА+ 2. tip şahıs eki)

Çekimi:

Мен карасам,	Ben baksam
Сен карасаң,	Sen baksan
Сиз карасаңыз,	Siz baksanız
Ал караса,	O baksa

Биз карасак,	Biz baksak
Силер карасаңар,	Siz baksanız
Сиздер карасаңыздар,	Siz baksanız
Алар карашса,	Onlar baksalar

Сен ал оюнду көрсөң, сөзсүз жактырмаксың.
Алтын балалуу болсо, атын Канат коёт экен.
Биз Балыкчыга барсак, балким таежеми көрөрбүз.
Мен кичинемден пианино үйрөнгөн болсом, консерваторияга кирмекмин.
Балдар футболдо жеңишсе, Алматыга барышат экен.
Сиздер келсеңиздер, баарыбыз чогуу жайлоого бармакпыз.
Сен эрте келе алсаң, атамды аэропорттон чогуу тосуп алабыз.

Мен барбасам, алар да келишпейт.
Жел жүрбөсө, чөптүн башы кыймылдабайт.
Бала ыйлабаса, эмчек жок.
Тезирээк чыкпасаң, автобустан калып каласың.
Доктор рецепт жазбаса, бул дарыны ала албайбыз.

Төөнү байлап коюп кирсе, кыз кийимдерин чогултуп жатыптыр.
Англисче курсуна кетсем, досторум келип: таппай кетишиптир.
Марипа үйгө келсе, апасы эчак келип күтүп отуруптур.
Мен чыксам, Жанар узап кеткен экен.
Биз үйгө барсак, коноктор бизден мурун келишиптир.

Керек ыңгай

(Gereklilik kipi)

Kırgız gramerlerinde böyle bir kip ayrımı yapılmıyor. Bunun nedeni belki kipi kendine özgü çekim ekinin olmamasından kaynaklanmış olmalı¹. Gereklilik kipi Kırgızcada kendine özgü kalıplarla ifade edilir. Bu kalıplar, genelde iyelik eki almış isim-fiiller ile *керек, зарыл, ылаазым, тийиши, кажат* gibi modal sözcüklerin birleşimi şeklindedir.

(...-Ыш + 2.tip şahıs ekleri + керек/зарыл/ылаазым) - (...ma +2.tip şahıs eki+ gerek, lazım):

Мен көрүшүм керек.	Benim görmem gerek.
Сен көрүшүм керек.	Senin görmem gerek.
Сиз көрүшүм керек.	Sizin görmem gerek gerek.
Ал көрүшү керек.	Onun görmem gerek.
Биз көрүшүбүз керек.	Bizim görmem gerek.
Силер көрүшүңөр керек.	Sizin görmem gerek.
Сиздер көрүшүңүздөр керек.	Sizlerin görmem gerek.
Алар көрүшү керек.	Onların görmem gerek.

Көнүгүүлөр

1. Cümleleri belirtilen şartlar doğrultusunda tamamlayınız.

Машинамды эртең ондото алсам,

Быйыл эгиндин түшүмү жакшы болсо,.....

Лотереядан көп акча утуп алсам,

Быйыл жайында Ысык-Көлгө барбасак,.....

Сүйгөн кызым менен үйлөнүшкө уруксат бербесеңер,.....

.....

2. Şart kipi ile istenilen anlamda cümleler kurunuz.

Биз барсак,(-).

Силер тапсаңар, (+?)

Алар сатпаса,(+).

¹ Kırgız dilinde mevcut olan bu kipi diğer kip türleriyle beraber verilmesinin doğru olacağını düşünerek ilk kez «Керек ыңгай» terimini 1994 yılında “Ortak Türk Yazı Dili” projesi çerçevesinde yazdığımız gramerde belirtmiştik. Maalesef, Türk Dil Kurumu’na teslim edilmiş olan bu proje malzemeleri hala yayımlanmamıştır, ama terim ve örnekleri projeye alakası olan bazı gramer yazarları tarafından kullanılmıştır. Bkz, H.Kasapoğlu-Çengel, Kırgız Türkçesi Grameri, Ankara, 2005, s.249-253.

Мен аны менен сүйлөшсөм,(+).

Сиз аны менен таанышсаңыз,(-).

3. Bu soruları gereklilik kipi kalıpları ile cevaplayınız.

Концерт саат канчада башталышы керек эле?

Баланы бүгүн бакчадан сен алууга тийиш белең?

Китепканага бүгүн барышың зарыл беле?

Жаңылыктарды апама айтуунун кажаты барбы?

Kaynaklar

Abduldayev E., Azırkı kırıgız tili. Bışkek, 1998.

Asanaliev Ü., Lobnor tilinin grammatikalık kıskaça oçerki, Frunze,1964.

Bartold V.V., Kırgızı.- Soçineniya. M.,1963, T.2, Çast I., s.509-510.

Baskakov N.A., Tyurkskiye yazıki. Moskova ,1960.

Batmanov İ.A., Kratkoye vvedeniye v izuçeniye kirgizskogo yazıka. Frunze, 1947.

Batmanov İ.A., Sovremenniy kirgizskiy yazık. Frunze,1963.

Baytur A., Kırgız tarihının leksiyaları. Bışkek,1992.

Biçurin N.Y. Sobraniya soçineniy o narodah, obitavřih v Sredney Azii v drevniye vremena. T.I, M.-L.,1950.

Cumakunova,G. (2002).“Kırıgız Türkçesi”. Türkler Ansiklopedisi.Ankara:Yeni Türkiye Yay. Cilt 19, s.596-606.

Cumakunova, G. (2005). Türkçe-Kırıgızca Sözlük. Bışkek: Manas Üniversitesi Yayınları.-1000s.

Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar angemeleri. (Türkçeden Kırıgızcaya). Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.

Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar angemeleri. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.

Cumakunova, G.((2001). Engin Köseođlu: Tonton Ene. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1-88.

Cumakunova, G.((2003). Veli Aba. Ankara: Diyanet İşl.Başk. Yay.1-136.

Cusupakmatov L.,Otnořeniye kirgizskogo yazıka k sibirskim tyurkskim yazıkam. Frunze,1983.

Çorotegin T.K., Moldokasımov K.S., Kırıgızdardın cana Kırıgızstandın tarıhı. Bışkek,2000.

Direnkova N.P., Grammatika řorskiego yazıka. Moskva,1979.

- Grammatika hakasskogo yazıka. Moskva, 1975.
- Hu Zhen-Hua, Guy İmart, Fu-Yü Girgis : A tentative description of the Easternmost turkic language. Univ. Of Calif. at Santa Barbara.
- İshakov F.G., Palmbah A.A. Grammatika tuvinskogo yazıka. Moskva,1961.
- Karayev O., Vostoçniye avtorı o kırızah. Bıšek,1994.
- Kırız adabiy tilinin grammatikası. Frunze, 1980.
- Malov S.E. Drevniye i noviye tyurkskiye yazıki.-İzvestiya AN SSSR, T.XI, Vıp.2., Moskva,1952.
- Malov S.E., Lobnorskiy yazık, Frunze,1956.
- Malov S.E., Yazık celtıh uygurov: Slovar, grammatika. Alma-Ata,1957.
- Malov S.E., Yeniseyskaya pismennost tyurkov: Tekstı i perevodı.M.-L., 1952.
- Oruzbayeva B.O., Kırızskiy yazık.- Yazıki mira: Tyurkskiye yazıki.- Bıšek,1997,s.286-289.
- Tınıstanov K.,Kırız tili. T.I-II, İstambul,1998.
- Tenişev E.R., Drevniy kırızskiy yazık, Bıšek,1997.
- Tenişev E.R., O dialektah uygurskogo yazıka Sinszyana.- Tyurkologičeskiye issledovaniya. M.-L.,1963.
- Tenişev E.R., O yazıke kırızov uyezda Fuüy (KNR).- Voprosı yazıkoznaniya,1966, No 7, s.88-95.
- Tenişev E.R., Stroy sarı-uygurskogo yazıka. M.,1976.
- Tekin T., Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi.- Erdem Dergisi.C.5,sayı 13,1990. S.141-168.
- Yunusaliyev B.M.,Kırız dialektologiyası, Frunze,1971.
- Yunusaliyev B.M., Problema formirovaniya obşenarodnogo kırızskogo yazıka.- Voprosı yazıkoznaniya,1955, N 2, s.30-41.